

**МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ВНУТРІШНІХ СПРАВ**

СОЛОВЕЙ ДЕНИС ЮРІЙОВИЧ

УДК 340.0(09)+351.741

**ЕВОЛЮЦІЯ ЗАКОНОДАВСТВА ПРО КРИМІНАЛЬНУ
ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ УСРР (УРСР) (1919 – 1959 РР.)**

12.00.01 – теорія та історія держави і права;
історія політичних і правових учень

**Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата
юридичних наук**

Київ – 2017

Дисертацією є рукопис

Робота виконана в Національній академії внутрішніх справ,
Міністерство внутрішніх справ України

Науковий керівник:

кандидат юридичних наук, доцент

Дурнов Євген Сергійович,

Національна академія внутрішніх справ,
доцент кафедри історії держави та права

Офіційні опоненти:

доктор юридичних наук, професор

Шевченко Анатолій Євгенійович,

Навчально-науковий інститут права

Університету державної фіскальної служби України,

завідувач кафедри теорії, історії держави і права та

конституційного права

кандидат юридичних наук, доцент

Бурдін Михайло Юрійович,

Харківський національний

університет внутрішніх справ,

проректор

Захист відбудеться «27» вересня 2017 р. о 16⁰⁰ годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.007.04 у Національній академії внутрішніх справ за адресою: ДП-680, м. Київ, пл. Солом'янська, 1

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Національної академії внутрішніх справ за адресою: ДП-680, м. Київ, пл. Солом'янська, 1

Автореферат розісланий «23» серпня 2017 р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

Ю.В. Кривицький

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. В умовах лібералізації та гуманізації кримінально-правової політики, спрямованої на послаблення кримінальної репресії виникає необхідність підвищення ефективності застосування норм Кримінального кодексу України, узгодженого з положеннями міжнародно-правових документів. Реформування системи кримінального права вимагає її комплексного наукового аналізу, в тому числі в історичному аспекті.

Сучасні інститути кримінального права сформовані за принципом наступності та повторюваності базуються, зокрема на інститутах радянського кримінального права 1919 – 1959-х рр. Зміст і практика їх застосування характерні й для сьогодення часу. Однак така спадкоємність не завжди може бути оцінена позитивно. Надмірна репресивність кримінально-правових положень УСРР (УРСР) означеного періоду, недостатня формальна визначеність, ідеологізованість, утилітарність у значній мірі перетворили його на засіб політичної боротьби з особами, незгідними з політичним курсом радянської влади. Об'єктивне висвітлення еволюції законодавства про кримінальну відповідальність означеного періоду сприятиме унеможливленню використання положень Кримінального кодексу України для порушення прав, свобод людини і громадянина.

Зазначені обставини та необхідність формування теоретичної бази для кримінально-правової реформи в Україні визначають актуальність обраної теми дисертаційного дослідження та значимість її результатів.

Віддаючи належне внеску вчених у пізнання означеного предмету дослідження, слід зауважити, що рівень опрацювання проблеми формування та розвитку законодавства про кримінальну відповідальність 1919 – 1959 рр. є недостатнім для комплексного розуміння сутності його реалізації та юридичних наслідків. Серед значної кількості праць, присвячених цьому питанню, необхідно відзначити таких радянських дослідників як: Л.В. Багрій-Шахматов, Я.М. Брайнін, М.М. Гернет, О.А. Герцензон, Ш.С. Грінгауз, П.С. Дагель, М.Д. Дурманов, М.М. Ісаєв, Ц.І. Карпець, В.Д. Меньшагін, А.А. Піонтковський, Н.Ф. Кузнєцова, Б.С. Утєвський, А.М. Яковлев, М.Д. Шаргородський та ін. Водночас науковці залишили поза увагою аналіз законодавства про кримінальну відповідальність як частини механізму репресивної політики радянської влади.

Вагомий внесок у розкриття цієї проблематики зробили зарубіжні вчені: Ю.О. Агафонов, А.В. Бріліантов, М.Р. Детков, М.С. Жук, Д.А. Ілло, С.В. Ісаєв, А.В. Калашнікова, Н.Ф. Кузнєцова, М.С. Таганцев та ін.

Окремі аспекти еволюції законодавства про кримінальну відповідальність означеного періоду висвітлюються у працях українських дослідників істориків та юристів таких як: І.Й. Бойко, О.В. Волох, Т.В. Вронська, В.К. Гришук, Ж.О. Дзейко, Ю.А. Пономаренко, М.І. Колос, О.В. Кузьминець, П.П. Михайленко, В.П. Михайленко, А.В. Савченко, І.Я. Терлюк, П.Л. Фріс, О.А. Чуваков, І.Б. Усенко, О.М. Шармар, В.І. Шакур, А.Є. Шевченко, О.Н. Ярмиш та ін. Не дивлячись на це, на теперішній час відсутнє єдине систематизоване наукове монографічне дослідження,

яке всебічно розкриває еволюцію законодавства про кримінальну відповідальність означеного періоду.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дослідження виконано відповідно до планів науково-дослідних і дослідно-конструкторських робіт Національної академії внутрішніх справ на 2014 – 2015 роки і відповідає Переліку пріоритетних напрямів наукового забезпечення діяльності органів внутрішніх справ України на період 2015 – 2019 років, затверджених наказом МВС України від 16 березня 2015 р. № 275. Тему затверджено вченою радою Національної академії внутрішніх справ (протокол № 11 від 20 травня 2014 р.).

Мета і задачі дослідження. *Мета* роботи полягає в тому, щоб на підставі ґрунтовного аналізу архівних матеріалів, нормативно-правових документів означеного історичного періоду, а також наукових досліджень, об'єктивно висвітлити еволюцію законодавства про кримінальну відповідальність УСРР (УРСР) (1919 – 1959 рр.). Це дозволить заповнити прогалину в історії держави та права України, врахувати історичний досвід у реформуванні сучасної системи кримінального права.

Для досягнення цієї мети були визначені такі наукові *задачі*:

- розкрити стан дослідження питань еволюції законодавства про кримінальну відповідальність 1919 – 1959 рр. та методологію аналізу нормативно-правової бази, яка містила кримінально-правові положення означеного періоду;
- охарактеризувати передумови еволюції законодавства про кримінальну відповідальність і з'ясувати чинники, які впливали на формування та розвиток його інститутів у 1919 – 1959 рр.;
- проаналізувати рецепцію загальної системи права, а саме формування законодавства про кримінальну відповідальність УСРР (УРСР) на основі правотворчої та правозастосовної практики РРФСР;
- розкрити роль соціологічної та класичної шкіл кримінального права при формуванні системи злочинів і покарань у радянському кримінальному праві у 1919 – 1959 рр.;
- показати систематичне посилення кримінальної репресії в 1919 – 1959 рр. на різних історичних етапах та її юридичні наслідки;
- виокремити основні історичні етапи формування та розвитку законодавства про кримінальну відповідальність у 1919 – 1959 рр.;
- на підставі аналізу кримінально-правових положень з цієї проблематики напрацювати пропозиції для вдосконалення законодавства про кримінальну відповідальність на сучасному етапі.

Об'єктом дослідження є суспільні відносини, в межах яких здійснювалася кримінально-правова політика радянської влади в 1919 – 1959 рр.

Предметом дослідження є еволюція законодавства про кримінальну відповідальність УСРР (УРСР) (1919 – 1959 рр.).

Хронологічні межі дослідження охоплюють період 1919 – 1959 рр., тобто з моменту встановлення радянської влади на території України та початку формування законодавства про кримінальну відповідальність переважно на ідеях соціологічної школи кримінального права і до моменту прийняття «Основ

кримінального законодавства Союзу РСР і союзних республік» (1958 р.), коли основна концепція радянського законодавства про кримінальну стала базуватися на позиціях класичної школи кримінального права, що виступило передумовою прийняття нового Кримінального кодексу УРСР 1960 р.

Методи дослідження. У процесі дослідження використано *метод діалектики*, згідно з яким усі явища і процеси розглядаються з позицій законів єдності та боротьби протилежностей, заперечення заперечення, переходу кількісних змін у якісні, дозволив об'єктивно підійти до розкриття основних напрямів розвитку законодавства про кримінальну відповідальність в означений період, та умовно поділити його на три етапи (підрозділи 2.1, 2.2, 3.1, 3.2). За допомогою *конкретно-історичного методу* досліджувалися політико-правові підходи вищого партійного керівництва й уряду, які визначали тенденції розвитку законодавства про кримінальну відповідальність, його трансформацію в умовах політичної ситуації, що склалася в Україні у 1919 – 1959 рр. (підрозділи 2.1, 2.2, 3.1, 3.2). *Порівняльно-історичний метод* дозволив висвітлити подібні та відмінні риси нормативно-правових актів, що містили кримінально-правові положення періоду Російської імперії та радянської влади на різних етапах (підрозділи 2.1, 2.2, 3.2). За допомогою *системно-структурного аналізу* було враховано багатофакторність історичних чинників та їхній вплив на формування джерел законодавства про кримінальну відповідальність, їх диференціацію та уніфікацію у 1919 – 1959 рр. (підрозділи 2.1, 2.2, 3.1, 3.2). *Метод функціонального аналізу* дозволив з'ясувати функціональну відповідність правозастосовних органів з реалізації кримінально-правових норм (підрозділи 2.1, 3.1). Інтерпретація та оцінка текстів нормативно-правових актів означеного періоду, архівних матеріалів, узагальнення досліджень з визначеної проблематики, аналіз монографічних праць, навчальних посібників здійснювався за допомогою *методу герменевтики* (підрозділи 2.1, 2.2, 3.1, 3.2). Застосування *історико-правового, компаративістського та формально-юридичного методів* дозволило розглянути генезу законодавства про кримінальну відповідальність, провести порівняльний аналіз нормативно-правових актів, які містили кримінально-правові норми, визначали характерні ознаки та їх специфіку (підрозділи 2.1, 2.2, 3.1, 3.2). Статистичний метод сприяв виявленню найбільш значущих кількісних показників, що дозволили оцінити наслідки систематичного посилення кримінальної репресії та її незаконного застосування (підрозділи 3.1, 3.2).

Емпіричну основу роботи склали результати вивчення матеріалів фондів архівів України: Центрального державного архіву вищих органів влади управління (далі – ЦДАВО) (фонди 1, 2, 39, 539), Центрального державного архіву громадських об'єднань (далі – ЦДАГО) (фонди 1, 2 с/2), Центрального державного архіву літератури і мистецтв (далі – ЦДАМЛМ) (фонд 590), Галузевого державного архіву Служби безпеки (далі – ГДАСБ) (фонди 1, 13, 68), Галузевого державного архіву Служби безпеки в Харківській області (далі – ГА СБУХО) (спр. № П-26266), Галузевого державного архіву Міністерства внутрішніх справ (далі – ГДАМВС) (фонди 32, 42), публікації, стенограми з'їздів, нарад, офіційна статистика.

Наукова новизна одержаних результатів. Дисертація є одним з перших наукових досліджень, у якому на основі використання архівних документів і

матеріалів, публікацій в офіційній пресі, монографічних джерел комплексно та системно проаналізовано еволюцію законодавства про кримінальну відповідальність у 1919 – 1959 рр.

На основі проведеного дослідження сформульовано низку нових положень і висновків, що виносяться на захист:

вперше:

- комплексно розглянуто політико-правові підходи держави щодо формування законодавства про кримінальну відповідальність у 1919 – 1959 рр. на основі аналізу систематизованих кримінально-правових нормативних актів, виявлених архівних матеріалів, точок зору дослідників з означеної проблематики;

- визначено, що передумовами розвитку законодавства про кримінальну відповідальність означеного періоду були суспільні відносини, в яких формувалася система заходів різних політичних курсів радянської влади: Воєнного комунізму, НЕПу, період його згортання, форсованої колективізації, яка призвела до голодомору, індустріалізації, ідеологічної боротьби з «класовим ворогом», масових репресій, а також воєнного та повоєнного періодів;

- встановлено чинники, які визначали розвиток і трансформацію кримінально-правових положень означеного періоду, а саме: ідеологія марксизму-ленінізму, реформація суспільного ладу, революційні події, концептуальні ідеї різних наукових напрямів, зміни політичного курсу радянської влади;

- виокремлено три основні етапи формування та розвитку законодавства про кримінальну відповідальність в означений період. Перший етап розпочався із встановлення радянської влади на території України з 1919 р. і тривав до 1922 р., характеризувався відсутністю кодифікованого кримінального законодавства, норми якого зосереджувалися в окремих нормативних актах (інструкціях, декретах, постановах, органів влади, «Керівних началах з кримінального права РСФРР» (1919 р.); другий – пов'язаний з ухваленням і набранням чинності Кримінального кодексу УСРР (1922 р.), «Основних засад кримінального законодавства Союзу РСР і союзних республік» (1924 р.) та інших нормативних документів, які виступали основою кримінально-правової політики радянської держави до 1958 р.; третій – ознаменувався прийняттям «Основ кримінального законодавства Союзу РСР і союзних республік» (1958 р.).

удосконалено:

- положення про те, що, незважаючи на норми Конституції УСРР (1937 р.) щодо обов'язковості дії законів СРСР на території УСРР, окремі нормативні акти, які містили підстави кримінальної відповідальності розроблялися і ухвалювалися не вищим законодавчим органом СРСР чи УСРР, а відповідними відомствами, зокрема Народним комісаріатом внутрішніх справ СРСР (наказ Народного комісара внутрішніх справ СРСР «Про операцію по репресії колишніх куркулів, злочинців та інших антирадянських елементів» № 00447 від 30 липня 1937 р.). Це дозволяло масово застосовувати кримінальну репресію до осіб за відсутності ознак складу злочину і притягати до кримінальної відповідальності за соціальним статусом;

- тезу про те, що при формуванні кримінально-правових положень та їх застосуванні, превалювали підходи соціологічної школи кримінального права над

ідеями класичної школи, яка зосереджувала увагу на вченні про причини злочинності, небезпечний стан, покарання і заходи безпеки;

– науковий підхід про наступність і повторюваність положень законодавства про кримінальну відповідальність означеного періоду;

дістало подальшого розвитку:

– положення про наявність рецепції загальної системи права, зокрема коли українське законодавство про кримінальну відповідальність і його тлумачення базувалося на основі правотворчої та правозастосовної практики РРФСР;

– позиція, що законодавство про кримінальну відповідальність забезпечувало не лише охорону найбільш важливих суспільних відносин, їх регулювання, а й було інструментом карального державного механізму радянської влади у 1919 – 1959 рр.;

– висновок, що заміна інституту покарання заходами соціального захисту, які виходили за межі кримінально-правового впливу, визначалася концептуальними політичними поглядами законодавця і була неефективна.

Практичне значення одержаних результатів. Положення, висновки та пропозиції, викладені в дисертаційному дослідженні, становлять вагомий внесок у розвиток історії держави і права та кримінального права України. Результати дослідження можуть бути використані в:

– *науково-дослідних цілях* – для подальшої розробки історико-теоретичних проблем історії держави та права України, кримінального права, діяльності вищих органів виконавчої влади (акт впровадження результатів дисертаційного дослідження у науково-дослідну діяльність та навчальний процес Національного університету державної податкової служби України від 2 травня 2015 р.);

– *в освітньому процесі* – під час викладання навчальних дисциплін «Історія держави та права України», «Кримінальне право», а також для підготовки навчально-методичних матеріалів, відповідних курсів лекцій і навчальних посібників (акт впровадження результатів дисертаційного дослідження у навчальний процес Національної академії внутрішніх справ від 10 січня 2017 р.).

Апробація результатів дисертації. Основні положення та результати дисертаційного дослідження обговорювалися на засіданнях кафедри історії держави та права Національної академії внутрішніх справ й оприлюднені на науково-практичних конференціях: «Актуальні проблеми кримінального права (пам'яті професора П.П. Михайленка)» (м. Київ, 21 листопада 2014 р.); «Роль правоохоронних органів у формуванні правової держави в умовах євроінтеграції України» (м. Київ, 12 березня 2015 р.); «Актуальні проблеми кримінального права та кримінології у світлі реформування кримінальної юстиції» (м. Харків, 22 травня 2015 р.); «Актуальні проблеми досудового розслідування» (м. Київ, 1 липня 2015 р.).

Публікації. Основні теоретичні положення та наукові висновки дисертаційного дослідження відображено в дев'яти одноосібних публікаціях, серед яких чотири наукові статті у фахових виданнях України, одна стаття в науковому фаховому виданні Республіки Киргизстан, чотири тези доповідей у збірниках матеріалів наукових конференцій.

Структура дисертації. Дисертація складається з анотації державною та англійською мовами, списку публікацій здобувача за темою дисертації, вступу,

трьох розділів, що включають вісім підрозділів, висновків, списку використаних джерел (374 найменування на 33 сторінках) і двох додатків на чотирьох сторінках. Загальний обсяг дисертації становить 237 сторінок, з яких основний текст – 199 сторінок.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **вступі** обґрунтовуються актуальність і новизна теми дослідження, зазначається її зв'язок з науковими програмами, планами, темами, вказується мета, завдання, об'єкт і предмет, методологічні, науково-теоретичні, нормативні основи, формулюються основні положення та висновки, що виносяться на захист. Показано теоретичне та практичне значення отриманих результатів, містяться відомості про їх апробацію, наведено дані про публікації в наукових виданнях.

Розділ 1 «Стан наукової розробки проблеми, джерела та методологія дослідження формування і розвитку законодавства про кримінальну відповідальність УСРР (УРСР) 1919 – 1959 рр.» складається з двох підрозділів, в яких викладено основні теоретичні та методологічні засади дослідження, надано характеристику джерел, що використовуються в роботі та здійснено аналіз історіографії розвитку законодавства про кримінальну відповідальність у 1919 – 1959 рр. УСРР (УРСР).

У *підрозділі 1.1 «Стан наукової розробки проблеми формування і розвитку законодавства про кримінальну відповідальність УСРР (УРСР) 1919 – 1959 рр.»* здійснено аналіз праць науковців, які займалися проблемами з формування і розвитку законодавства про кримінальну відповідальність УСРР (УРСР) 1919 – 1959 рр. з початку 1920-х рр. до сучасності. У 20 – 30-х рр. ХХ ст. з'явилися перші роботи, які стосувалися аналізу радянського кримінального законодавства в умовах нової марксистсько-ленінської кримінально-правової доктрини, це підручники та монографії М.М. Гернета, О.О. Жижиленка, А.Я. Естріна, М.М. Ісаєва, П.І. Люблінського, Е.Я. Немировського, А.А. Піонтковського, С.В. Познишева, А.Н. Трайніна, Е.Р. Ширвіндта, Б.З. Утєвського та ін. Активізація досліджень цієї проблематики в загальносоюзному масштабі відбувається у 40 – 50-х роках ХХ ст. У цей час видається значна кількість праць: Ш.С. Грінгауза, О.А. Герцензона, Б.С. Маньковського, А.П. Косиціна, Н.П. Кучерявого, А.І. Рогожина, А.Б. Сахарова, Т.Л. Сергєєвої, Г.Р. Смолицького, Б.С. Утєвського, Н.Ф. Яшинової та ін. Одним з перших джерелознавчих досліджень були: «Сборник документов по истории уголовного законодательства СССР и РСФСР. 1917 – 1952 гг.» за редакцією професора І.Т. Голякова (1953 р.), «Борьба с преступностью в Украинской ССР» за редакцією П.П. Михайленка (1967 р.). Серед великої кількості праць необхідно відзначити видання радянських науковців, які зробили вагомий внесок у дослідження вчення про злочин та покарання це: Л.В. Багрій-Шахматов, Я.М. Брайнін, М.М. Гернет, А.А. Герцензон, П.С. Дагель, М.Д. Дурманов, М.М. Ісаєв, Ц.І. Карпець, В.Д. Меньшагін, А.А. Піонтковський, Н.Ф. Кузнєцова, А.Д. Соловйов, М.А. Стручков, Е.С. Тенчов, А.М. Яковлев, М.Д. Шаргородський та ін. Однак науковці залишили поза увагою аналіз кримінального законодавства як

інструменту механізму держави при здійсненні репресивної політики радянської влади.

Після розпаду СРСР вагомий внесок у висвітлення цієї проблематики здійснили такі зарубіжні вчені як: Ю.А. Агафонов, А.В. Бріліантов, В.Д. Дворянський, М.Р. Дєтков, М.С. Жук, Д.А. Ілло, С. В. Ісаєв, А.В. Калашнікова, Н.Ф. Кузнецова, А.А. Сулейманов, М.С. Таганцев та ін. Важливі історико-правові дослідження періоду незалежності нашої держави зробили українські дослідники, а саме: І.Й. Бойко, О.П. Бенько, І.Г. Білас, О.В. Волох, Т.В. Вронська, В.К. Грищук, О.Г. Гурняк, В.А. Довбня, Ж.О. Дзейко, П.П. Захарченко, М.І. Колос, В.К. Матвійчук, О.М. Мироненко, П.П. Михайленко, В.Т. Окіпнюк, І.Я. Терлюк, П.Л. Фріс, О.А. Чуваков, І.Б. Усенко, О.М. Шармар, В.І. Шакур, О.Н. Ярмиш та ін.

На підставі аналізу цих праць виокремлено такі групи досліджень: перша група – напрацювання радянського періоду; друга – охоплює праці вітчизняних авторів за часів незалежної України; третя – включає роботи зарубіжних учених.

У підрозділі 1.2 *«Джерельна база дослідження еволюції законодавства про кримінальну відповідальність УСРР (УРСР) 1919 – 1959 рр.»* характеризуються використані у праці джерела нормативного та історичного характеру, на яких базувалося дослідження. Їх умовно можна поділити на п'ять груп. До першої групи належать архівні матеріали фондів України: ЦДАВО, ЦДАГО, ЦДАМЛМ, ДАМВС, ГДАСБ. До другої групи відносяться опубліковані збірники постанов, резолюцій і рішень з'їздів, конференцій і пленумів Центрального Комітету Комуністичної партії, з'їздів рад України, законів і розпоряджень уряду республіки, які стосувалися кримінально-правової політики, це: «Збірник законів та розпоряджень уряду СРСР», «Збірник законів та розпоряджень уряду РСФСР», «Збірник законів та розпоряджень уряду УСРР», «Ленін В.І. IX Всеросійський з'їзд Рад. 23 – 28 грудня 1921 р.», «Сборник постановлений, инструкций, циркуляров центральных органов УССР по административной деятельности», «Съезды Советов в документах», «Сборник циркуляров НКЮ» тощо. Третю групу складають збірники документів і матеріалів, нормативно-правових актів, які розкривають політику влади в українському селі, структуру, функції та діяльність зазначених органів, зокрема: «Советская деревня глазами ВЧК – ОГПУ – НКВД. 1918 – 1939» за редакцією А. Береловича, В. Данілова, «Трагедия советской деревни. Коллективизация и раскулачивание. 1927 – 1939» за редакцією В. Данілова, «Репресивно-каральна система в Україні. 1917 – 1953», укладений І.Г. Біласом та ін. Одним з перших збірників, в яких систематизовано кримінально-правові акти, є колективні праці: «Сборник документов по истории уголовного законодательства СССР и РСФСР. 1917 – 1952 гг.» за редакцією І.Т. Голякова, «Борьба с преступностью в Украинской ССР» за редакцією П.П. Михайленка. Четверта група джерел містить періодичну пресу 1919 – 1959-х рр. (газети, відомчі видання) яка нормативно-правову базу кримінально-правового характеру відсутню в інших джерелах. До них відносяться: «Правда», «Известия ВЦИК», «Известия ВУЦИК», «Комуніст», «Известия ЦК КПСС», «Ведомости Верховного Совета СССР». До п'ятої групи відносяться мемуари, викладені у вигляді статей, спогадів, документів і різні довідкові видання.

У підрозділі 1.3 «Методологія дослідження формування і розвитку законодавства про кримінальну відповідальність УСРР (УРСР) 1919 – 1959 рр.» визначено методологічний інструментарій, що дозволив проаналізувати основні положення законодавства про кримінальну відповідальність означеного періоду, визначити його структурні елементи та висвітлити його тенденції розвитку законодавства в певних соціально-політичних умовах. У роботі використані такі методи: діалектичний, конкретно-історичний, порівняльно-історичний, функціонального аналізу, системно-структурний, метод герменевтики, історико-правовий, правової компаративістики, формально-юридичний, статистичний. Так, діалектичний метод було використано при оцінці політичних рішень, які визначали зміст і форму кримінально-правових норм у 1919 – 1959 рр. Системно-структурний метод використано в ході аналізу різних моделей структури кримінально-правової норми права. Порівняльно-історичний метод дозволив висвітлити подібні та відмінні риси законодавства про кримінальну відповідальність періоду Російської імперії та радянської влади на різних етапах його розвитку. Метод функціонального аналізу сприяв розкриттю функціональної відповідності правозастосовних органів з реалізації кримінально-правових норм. Застосування історико-правового, компаративістського, формально-юридичного методів дозволило розглянути генезу законодавства про кримінальну відповідальність, провести порівняльний аналіз нормативно-правових актів, визначити характерні ознаки та їх специфіку. Статистичний метод сприяв виявленню найбільш значущих цифрових показників, що дозволили проілюструвати кількість, постраждалих внаслідок систематичного посилення кримінальної репресії.

Розділ 2 «Формування та розвиток законодавства про кримінальну відповідальність УСРР (УРСР) (1919 – 1940-х рр.)» містить аналіз нормативних актів, які були визначальними при створенні та розвитку кримінального закону в УСРР (УРСР) у 1919 – 1940 рр.

У підрозділі 2.1 «Формування законодавства про кримінальну відповідальність в період становлення радянської влади в Україні в умовах політики «Воєнного комунізму» (1919 – 1922 рр.)» розглядається загальна характеристика застосування кримінального законодавства в перші роки радянської влади на території України в умовах «Воєнного комунізму». Радянська кримінально-правова доктрина створювалася за принципом верховенства «революційної совісті і революційної правосвідомості», а не законності, що зумовило відсутність до 1922 р. універсальності в системі злочинів і покарань. З утворенням УСРР законодавство про кримінальну відповідальність базувалося на основі правотворчої та правозастосовної практики РРФСР. Правова регламентація, яка стосувалася злочинів і покарань у радянській державі була вкрай непослідовною і спричинена відсутністю єдиного уніфікованого кримінально-правового акта із-за постійних змін суб'єктів законотворчості.

Для забезпечення єдності застосування кримінального законодавства на території держави було прийнято «Керівні начала з кримінального права РСФРР» (1919 р.), які узагальнювали судово-трибунальну практику. У них вперше викладалися основні принципи та положення радянського кримінального права,

узагальнено досвід боротьби зі злочинністю, сформовано основні кримінально-правові інститути. Цей акт складався з норм Загальної частини, норми Особливої частини зосереджувалися в окремо прийнятих нормативних актах радянської влади. Підставою притягнення особи до кримінальної відповідальності було не лише злочинне діяння, а й соціальний стан злочинця і соціальна спрямованість вчиненого.

У підрозділі 2.2 *«Кодифікація законодавства про кримінальну відповідальність УСРР у період НЕПу та її згорання (1922 – 1939 рр.)»* висвітлюється процес посилення революційної законності в умовах НЕПу, наслідком якої було прийняття Кримінального кодексу УСРР 1922 р. (містив Загальну та Особливу частини) та внесення значної кількості змін до цього акта, що мало логічне завершення у виданні Кримінального кодексу УСРР 1927 р. Відсутність закріпленої в законі ознаки протиправності злочину призвело до того, що підставою притягнення особи до кримінальної відповідальності виступав не лише склад злочину, а й соціальний стан особи. Це надавало право уповноваженим органам та особам за принципом аналогії притягати невинуватих до кримінальної відповідальності і було дієвим способом боротьби з особами, які не схвалювали політичний курс радянської влади. Не на користь засудженого закріплювався в Кримінальному кодексі й принцип дискреції, який надавав можливість суду при призначенні покарання, керуючись «соціалістичною правосвідомістю», а не принципом законності, свавільно обирати серед значної альтернативи покарань, передбачених санкцією норми, найбільш доцільне. Існувала також зворотна дія в часі закону про кримінальну відповідальність, який погіршував становище винного, що виразилося в застосуванні кримінальної репресії до амністованих осіб. У санкціях Особливої частини Кримінального кодексу УСРР, інших нормативно-правових актів, які складали кримінальне законодавство свідчать про наявність вищої міри покарання (розстрілу). Кримінальний кодекс УСРР 1922 р. у багатьох аспектах мав і позитивні сторони. Було сформовано необхідні кримінально-правові інститути, які існують і в сучасному кримінальному законі, а саме: дія кримінального закону в просторі, стадії вчинення злочину, форми вини, неосудність, необхідна оборона, крайня необхідність, співучасть у злочині, судимість, призначення покарання. Вагоме досягнення кодифікації полягало в систематизації злочинів за принципом родового об'єкту в Особливій частині Кримінального кодексу.

Після прийняттям «Основних засад кримінального законодавства Союзу РСР і союзних республік» (1924 р.) відбулося закріплення єдиних для всіх республік союзу принципів, понять, інститутів кримінального права та звуження повноважень щодо законодавчої ініціативи республік СРСР. У цьому акті термін «покарання» замінювалося «заходами соціального захисту», які за змістом виходили за межі кримінально-правового впливу. Законодавче закріплення вислання і заслання сприяло більш чіткій сформованості основних положень і механізмів функціонування табірної системи, яка забезпечувала виконання покарання позбавлення волі. Ухвалення протягом 1923 – 1926 рр. низки суттєвих змін («Положення про військові злочини», «Положення про злочини державні» (1927 р.) тощо) зумовили видання Кримінального кодексу УСРР 1927 р. У ньому залишалася

основоположною ідея соціологічної школи кримінального права, що свідчило про його правонаступність. Злочин не містив ознаки протиправності, принцип індивідуалізації кримінальної відповідальності замінювався принципом доцільності та диференціації. Смертна кара зберігалася в багатьох санкціях Особливої частини Кримінального кодексу УСРР. Санкції цього кодексу формулювалися переважно як абсолютно визначені, тобто із зазначенням одного виду та (або) розміру заходу соціального захисту, що підвищувало репресивність кримінального закону і сприяло винесенню несправедливих вироків.

Підрозділ 2.3 «Тенденції розвитку законодавства про кримінальну відповідальність УРСР в умовах здійснення політики колективізації, індустріалізації та масових репресій (1930 – 1940 рр.)» присвячений характеристиці напрямів розвитку кримінального законодавства в умовах політичного курсу влади, спрямованого на усунення господарств, індустріалізацію, подальше усунення та знищення опонентів радянської влади. У цей час поширеною була практика конкуренції положень нормативних актів, що регулювали кримінально-правові відносини, з кримінально-правовими нормами Кримінального кодексу УСРР (УРСР). Вони передбачали жорсткі заходи кримінальної репресії, в тому числі й вищу міру покарання (постанова «Про охорону майна державних підприємств, колгоспів та кооперації і зміцнення суспільної (соціалістичної) власності» від 7 серпня 1932 р.). Достатньою, необхідною підставою кримінальної відповідальності виступав не склад злочину, а соціальний стан особи. Для реалізації цієї концепції до кримінального закону було внесено низку змін, які легалізували «інститут заручництва в практиці кримінальних переслідувань», що нівелювало принцип особистої відповідальності. Наступним проявом посилення кримінальної репресії було не врахування при кваліфікації злочинів характеру і ступеня суспільної небезпечності. Так, посягання на державну власність під час кваліфікації злочинів не передбачало оцінки розмірів заподіяної ним шкоди й особі могло призначатися найбільш суворе покарання у вигляді смертної кари. Остання неодноразово застосовувалася на підставі рішень надзвичайних органів, не дивлячись на те, що в Кримінальному кодексі УСРР (УРСР) зазначалося, що покарання застосовувалося лише на підставі вироку суду. Це свідчило про колізії кримінально-правових норм, неузгодженість між нормативними актами, які діяли в УСРР (УРСР) і прийнятими на загальносоюзному рівні. Така юридична ситуація не сприяла єдності застосування кримінального законодавства і призводила до грубого порушення прав людини та громадянина.

Розділ 3 «Трансформація законодавства про кримінальну відповідальність УСРР у воєнний та повоєнний періоди (1941 – 1959 рр.)» містить аналіз законодавчих рішень вищих органів радянської влади, змінених положень Кримінального кодексу та актів тлумачення кримінального законодавства УРСР у 1941 – 1959 рр., спрямованих на кримінально-правову охорону суспільних відносин, що склалися під час Великої Вітчизняної війни та в повоєнний період.

У підрозділі 3.1 «Зміни в законодавстві про кримінальну відповідальність УРСР у воєнний період (1941 – 1945 рр.)» розкривається нормативна база, яка визначала межі та підстави кримінальної відповідальності в умовах воєнного часу.

Радянське кримінальне право воєнного часу базувалося на рішеннях вищих органів СРСР та Кримінальному кодексі УРСР і включало низку особливостей. У цей час інститути Загальної частини Кримінального кодексу УРСР не зазнали суттєвих змін, що стосується норм Особливої частини, то вони систематично доповнювалися новими положеннями. Соціально-політична обстановка, яка вимагала підвищення рівня обороноздатності країни зумовила масштабну криміналізацію. Встановлювалася кримінальна відповідальність за такі діяння як: невиконання повинностей; поширення неправдивих чуток; розголошення державної таємниці або втрату документів, які містять державну таємницю; ухилення від мобілізації на виробництво; приховування трофейного майна, ухилення від військового обліку. Яскраво проявлялася тенденція посилення суворості покарання за злочини, які послаблювали обороноздатність країни. Відсутність необхідної нормативної бази зумовило широке застосування рекомендацій, які містилися в актах тлумачення кримінального закону. Негативним явищем правозастосовної діяльності було: систематичне використання принципу аналогії, масове застосування кримінальної репресії (до кримських татар, учасників визвольних змагань тощо); притягненням до кримінальної відповідальності за необережні діяння, які до війни передбачали адміністративну відповідальність; подвійне інкримінування особі того чи іншого злочину.

Підрозділ 3.2 «Законодавство про кримінальну відповідальність УСРР у повоєнний період (1945 – 1959 рр.)» присвячений аналізу нормативно-правових актів, які регулювали кримінально-правові відносини в повоєнний період. Кримінальний закон означеного періоду характеризувався ліквідацією надзвичайних норм воєнного часу і частковою лібералізацією. Це проявлялося у прийнятті актів про амністію, відміні смертної кари (заміною її позбавленням волі строком на 25 років у виправно-трудових таборах), скасуванням Закону від 7 серпня 1932 р., частковою декриміналізацією. Водночас аналіз змін внесених до норм Кримінального кодексу УРСР дозволяє констатувати наявність ознак посилення кримінальної репресії в перше післявоєнне десятиріччя, яке виявлялося у криміналізації та формуванні більш суворих санкцій, зокрема за розкрадання соціалістичної власності, господарські, посадові злочини, за розголошення державної таємниці. Суд продовжував призначати таку міру покарання як каторжні роботи. З ухваленням «Основ кримінального законодавства Союзу РСР і союзних республік» (1958 р.) розпочався третій етап розвитку радянського законодавства про кримінальну відповідальність. У цей час відбулося повернення до принципів класичної школи кримінального права, де поняття злочину набуло ознак правової категорії і відмова від соціологічної концепції.

ВИСНОВКИ

У дисертації здійснено теоретичне узагальнення та нове вирішення наукового завдання, що полягає в осмисленні еволюції законодавства про кримінальну відповідальність УСРР (УРСР) (1919 – 1959 рр.). На підставі проведеного дослідження ми прийшли до таких висновків:

1. Характерною особливістю історіографії законодавства про кримінальну відповідальність означеного періоду на різних етапах є відсутність однозначної оцінки принципів кримінального закону. В українській історико-правовій науці не напрацьовані ключові підходи до розкриття предмету дослідження, які б дозволили об'єктивно поєднати аналіз напрямів політичного курсу країни з трансформацією положень законодавства про кримінальну відповідальність. У процесі дослідження застосовано діалектичний, загальнонаукові та спеціально-наукові методи пізнання державно-правових процесів і явищ, сформованих на основі ідеї забезпечення чинності юридичних норм згідно з сутнісними ознаками права та однаковим застосуванням законів стосовно всіх категорій осіб, враховуючи еволюцію політичної системи УСРР (УРСР) 1919 – 1959 рр.

2. Передумовами розвитку законодавства про кримінальну відповідальність УСРР (УРСР) 1919 – 1959 рр. були суспільні відносини, в яких формувалася система заходів різних політичних курсів радянської влади: Воєнного комунізму, НЕПу, період її згортання, форсованої колективізації, яка призвела до голодомору, індустріалізації, ідеологічної боротьби з «класовим ворогом», масових репресій, воєнного та повоєнного періодів. Законодавство про кримінальну відповідальність означеного періоду було складним соціально-правовим явищем, яке створювалося під впливом багатьох чинників – ідеології марксизму-ленінізму, реформації суспільного ладу, революційних подій, концептуальних ідей різних наукових напрямів, змін політичного курсу країни.

3. Після утворення УСРР українське законодавство про кримінальну відповідальність базувалося на основі правотворчої та правозастосовної практики РРФСР. Це свідчило про рецепцію загальної системи права, яка формувалася за принципами наступності та повторюваності. Так, згідно з циркуляром Ради народних комісарів УСРР від 4 серпня 1920 р. без жодних змін рецепційовані в українське кримінальне законодавство «Керівні начала з кримінального права РСФРР» від 12 грудня 1919 р. З прийняттям Кримінального кодексу РРФСР від 12 грудня 1919 р. він також був рецепційований постановою Всеукраїнського Центрального Виконавчого Комітету від 23 серпня 1922 р. із включенням до нього одинадцяти законів щодо боротьби з окремими видами злочинів. Після створення у 1922 р. СРСР та прийняття «Основних засад кримінального законодавства союзу РСР» у 1924 р. в УСРР було прийнято новий Кримінальний кодекс, який у незмінному вигляді включав усі загальносоюзні кримінальні закони. Тому загальна частина Кримінального кодексу складалася з Основних начал (1924 р.), а Особлива – з решти загальносоюзних законів і прийнятих в УСРР законів на підставі норм Особливої частини Кримінального кодексу РРФСР. Так, другий Кримінальний кодекс РРФСР було прийнято в 1926 р., а Кримінальний кодекс УСРР у 1927 р. Після ухвалення «Основ кримінального законодавства Союзу РСР і союзних республік» (1958 р.) в УРСР було прийнято новий Кримінальний кодекс (1960 р.).

4. Враховуючи позиції науки історії та теорії держави та права встановлено, що законодавство про кримінальну відповідальність забезпечувало не лише охорону найбільш важливих суспільних відносин, їх регулювання, а виступало інструментом державного карального механізму радянської влади у 1919 – 1959 рр.

Трансформація принципів та інститутів кримінального права відбувалася під впливом змін політичного курсу країни на засадах утилітарності, що мотивувалося необхідністю здійснення та посилення репресивно-карального тиску на населення. Як наслідок одним з основних принципів притягнення особи до кримінальної відповідальності була доцільність, а не законність. Політизованість кримінального закону призвела до свавільного розширення меж «соціалістичної законності», неможливості встановлення ознак протиправності, суспільної небезпечності злочину, призначення справедливого та співрозмірного покарання. Не існувало чіткого розмежування між каральними заходами адміністративного, дисциплінарного та кримінального характеру. Така ситуація призвела до редукціонізму каральної політики, яка реалізовувалася не лише судовими, а й надзвичайними органами. Посилював кримінальну репресію і принцип дискреції, який надавав можливість суду при призначенні покарання керуватися «соціалістичною правосвідомістю» і свавільно обирати серед значної альтернативи покарань, передбачених санкцією норми, найбільш доцільне (суворе) покарання. Погіршувала становище винного і зворотна дія в часі закону про кримінальну відповідальність, що проявлялося в застосуванні кримінальної репресії до амністованих. Було легалізовано інститут заручництва в практиці кримінальних переслідувань, який дозволяв притягати до кримінальної відповідальності осіб за відсутності в їх діях складу злочину (членів сім'ї військовослужбовців, яким інкримінувалася зрада Батьківщини та членів сім'ї селян, які опиралися хлібозаготівля та насильницькій колективізації), що остаточно нівелювало принцип особистої відповідальності. Поряд з Кримінальним кодексом УСРР залишалися чинними нормативні акти вищих органів влади, які передбачали жорсткі заходи кримінальної репресії, зокрема вищу міру покарання (розстріл), незалежно від ступеня тяжкості вчиненого злочину та віку особи, що суперечило положенням примітки 2 ст. 21 Кримінального кодексу УСРР (заборонялося застосовувати вищу міру покарання до осіб до досягнення 18 років та вагітних жінок).

5. Аналіз кримінально-правових актів і правозастосовної практики означеного періоду дозволяє констатувати, що базову концепцію, на якій формувалися радянські інститути злочину і покарання означеного періоду складали ідеї соціологічної школи кримінального права, яка зосереджувала увагу на вченні про причини злочинності, небезпечний стан, покарання і заходи безпеки. Це призвело до того, що достатньою підставою притягнення особи до кримінальної відповідальності був соціальний стан особи, а не склад злочину, а це свідчило про порушення основних принципів кримінальної відповідальності: вини, особистого характеру, індивідуалізації кримінальної відповідальності. При призначенні кримінального покарання в першу чергу враховувався ступінь і характер суспільної небезпеки злочинця, а не суспільна небезпека вчиненого злочину, не враховувався ступінь вини особи, що підтверджувало класовий характер кримінально-правової політики, яка в цих аспектах була втіленням позицій антропологічної та соціологічної концепцій. Абсолютно всі теорії класичної школи кримінального права піддавалися критиці із-за відсутності ґрунтовних наукових досліджень особи злочинця. Водночас у законодавстві про кримінальну відповідальність ідеї класичного підходу яскраво

проявлялися в багатьох принципах, зокрема у принципі невідворотності покарання, який виражав загальну вимогу покарання кожного, хто вчинив злочин.

6. Еволюцію законодавства про кримінальну відповідальність 1919 – 1959 рр. можна умовно поділити на три етапи. Методологічним підходом такого поділу виступили концептуальні ідеї класичної та соціологічної шкіл кримінального права. Перший етап розпочався із встановлення радянської влади на території України з 1919 р. і тривав до 1922 р., характеризувався відсутністю кодифікованого кримінального законодавства, яке зосереджувалося в окремих нормативно-правових актах (інструкціях, декретах, постановах, органів влади, «Керівних началах з кримінального права РСФРР», прийнятих у 1919 р.). Правова регламентація, що стосувалася злочинів і покарань, у цей час була непослідовною із-за постійних змін суб'єктів законотворчості та неналежної систематизації. Це не дозволяло відрізнити за юридичною силою закони від підзаконних актів, положення яких неодноразово вступали в колізію. Тому джерелом кримінального закону було визнано «революційну правосвідомість». Для забезпечення єдності застосування кримінального законодавства у 1919 р. було прийнято «Керівні начала з кримінального права РСФРР». У них вперше викладалися основні принципи і положення радянського кримінального права, узагальнено судово-трибунальну практику та досвід боротьби зі злочинністю, сформовано основні кримінально-правові інститути.

Другий етап, пов'язаний з ухваленням і набранням чинності Кримінального кодексу УСРР (1922 р.), «Основних засад кримінального законодавства Союзу РСР і союзних республік» (1924 р.) та інших нормативних документів в умовах НЕПу. Прийняті акти виступали основою кримінально-правової політики радянської держави до 1958 р. У Кримінальному кодексі УСРР (1922 р.) поняття злочину не містило ознак протиправності, що дозволяло за аналогією притягати до кримінальної відповідальності осіб за відсутності в їх діях складу злочину, передбаченого Особливою частиною Кримінального кодексу УСРР. Підставою кримінальної відповідальності виступало не лише злочинне діяння, а й соціальне становище особи. Санкції норм Особливої частини Кримінального кодексу УСРР та інших нормативно-правових актів, які складали кримінальне законодавство свідчать про наявність вищої міри покарання (розстрілу). Позитивні аспекти полягали в закріпленні таких кримінально-правових інститутів: стадії вчинення злочину, форми вини, неосудність, обставини, що виключають злочинність діяння, строки давності, співучасть у злочині, судимість, призначення покарання. Вагомим досягненням кодифікації виступала систематизація злочинів за принципом родового об'єкта в Особливій частині Кримінального кодексу. Такий підхід дозволив сформулювати кримінально-правові інститути окремих видів злочинів, які існують і в чинному Кримінальному кодексі України (2001 р.).

З прийняттям «Основних засад кримінального законодавства Союзу РСР і союзних республік» (1924 р.) було сформовано єдині для всіх республік СРСР положення кримінального права. Прерогатива криміналізації чи декриміналізації діянь закріплювалася за вищим законодавчим органом СРСР, що поглибило уніфікацію кримінально-правових положень. Значна кількість законодавчих змін в

умовах згорання НЕПу, які посилювали кримінальну репресію зумовили прийняття Кримінального кодексу УСРР 1927 р. Однією з основних підстав кримінальної відповідальності був соціально небезпечний стан особи. У ході правозастосовної діяльності широкого застосування набула теза, згідно з якою вина – це причинний зв'язок між особою, що підозрюється у вчиненні злочину, і самим злочином (діяла концепція «об'єктивної вини», що зумовило як судове, так і позасудове свавілля). Особлива частина радянського Кримінального кодексу УСРР 1927 р. як і Кримінального кодексу УСРР 1922 р. не містила вичерпного переліку злочинів. Це призвело до легалізації масових політичних репресій у 30-х рр. XX ст. Сформована система злочинів в Особливій частині Кримінального кодексу свідчила про превалювання державних інтересів над інтересами особистості, продовжував діяти принцип аналогії.

Трансформація законодавства про кримінальну відповідальність УСРР в 40-х роках XX ст. зумовлювалася воєнною обстановкою і характеризувалася: наявністю значної кількості актів тлумачення кримінального законодавства, які породжували різні прецеденти в кримінальному праві та дозволяли на розсуд правозастосовних органів здійснювати розширену інтерпретацію окремих складів злочинів; використанням аналогії кримінального закону, яка легалізувала масові репресії, що проявилися і в депортації населення; розширенням переліку суспільно небезпечних діянь в об'єктивній стороні багатьох складів злочинів; посиленням кримінальної відповідальності за злочини, які створювали перепони для обороноздатності країни; використанням при кваліфікації злочинів і призначенні покарання не положень Кримінального кодексу УСРР, а керуючись принципом доцільності – положень нормативних актів, які містили більш суворі санкції; криміналізацією багатьох діянь; масовим притягненням до кримінальної відповідальності за необережні діяння, які до війни передбачали адміністративну відповідальність; неодноразовим притягненням до кримінальної відповідальності особи за вчинення одного і того ж злочину. Законодавство про кримінальну відповідальність УСРР повоєнного періоду характеризувалося ліквідацією надзвичайних норм воєнного часу і частковою лібералізацією, а саме: прийнятті актів про амністію; скасуванні смертної кари, заміні кримінальної відповідальності заходами адміністративного і дисциплінарного характеру.

Третій етап розвитку законодавства про кримінальну відповідальність розпочався з прийняттям «Основ кримінального законодавства Союзу РСР і союзних республік» (1958 р.), концепція радянського законодавства про кримінальну відповідальність стала формуватися на базі класичної школи кримінального права. Поняття злочину набуло ознак правової категорії. Була анульована аналогія в кримінальному законодавстві і це виключало можливість притягати до кримінальної відповідальності за діяння, не передбачені кримінальним законом. Закріплювалося положення про те, що кримінальній відповідальності і покаранню підлягає лише особа, винна у вчиненні злочину; передбачалася неприпустимість застосування кримінального покарання за рішенням будь-яких органів, крім суду. Водночас зберігалися окремі ідеї позитивістських концепцій: умовне засудження, обмежена осудність, особистість злочинця, примусові заходи

медичного характеру, поняття «особливо небезпечний рецидивіст». Тенденція економії кримінальної репресії не отримала належного розвитку.

7. Враховуючи, те, що в сучасних умовах одним з основних завдань кримінально-правової політики є протидія корупції, вважаємо за необхідне запозичити історичний досвід щодо посилення кримінальної відповідальності за корупційні злочини в частині призначення покарання. Так, згідно з декретом Ради народник комісарів УРСР «Про хабарництво і незаконні побори» від 30 квітня 1919 р. за спробу одержати хабар або його одержання передбачалося покарання не менше п'яти років позбавлення волі та позбавлення права займати відповідальні посади у радянських і громадських установах не менше 10 років. Згідно з ч. 1 ст. 368 Кримінального кодексу України: «Прийняття пропозиції, обіцянки або одержання службовою особою неправомірної вигоди, а так само прохання надати таку вигоду для себе чи третьої особи за вчинення чи не вчинення такою службовою особою в інтересах того, хто пропонує, обіцяє чи надає неправомірну вигоду, чи в інтересах третьої особи будь-якої дії з використанням наданої їй влади чи службового становища – карається штрафом від однієї тисячі до тисячі п'ятисот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або арештом на строк від трьох до шести місяців, або позбавленням волі на строк від двох до чотирьох років, з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років та зі спеціальною конфіскацією». Вважаємо за необхідне використати історичний досвід радянського кримінального законодавства і посилити кримінальну відповідальність в санкції ч. 1 ст. 368 Кримінального кодексу України, передбачивши основне покарання не менше п'яти років позбавлення волі та додаткове покарання у виді позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до 10 років. Отже, санкцію ч. 1 ст. 368 Кримінального кодексу України викласти в такій редакції: «... – карається штрафом від однієї тисячі до тисячі п'ятисот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або арештом на строк від трьох до шести місяців, або позбавленням волі на строк від двох до п'яти років, з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до десяти років та зі спеціальною конфіскацією».

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

1. Соловей Д. Ю. Трансформація законодавства про кримінальну відповідальність УРСР в 40-х роках ХХ ст., зумовлена воєнною обстановкою. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2014. Вип. 5. Т. 1. С. 76–81.
2. Соловей Д. Ю. Тенденції розвитку законодавства про кримінальну відповідальність УРСР (УСРР) в 30-х роках ХХ ст., зумовлені змінами політичного курсу. *Митна справа*. 2014. Ч. 2. Кн. 2. С. 534–539.
3. Соловей Д. Ю. Формування інституту кримінального покарання в радянському законодавстві про кримінальну відповідальність (20 – 50-ті рр. ХХ ст.). *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Юридичні науки»*. 2015. Вип. 2. Т. 2. С. 58–60.

4. Соловей Д. Ю. Кодификация законодательства УССР об уголовной ответственности 1922 г. и ее отличие от кодификации РСФСР 1922 г. *Право и политика*. 2015. № 1. Кн. 2. С. 325–330.

5. Соловей Д. Ю. Історіографія розвитку законодавства про кримінальну відповідальність УСРР (УРСР) у 1919 – 1959 рр. *Вісник Чернівецького факультету Національного університету «Одеська юридична академія»*. 2016. № 1. С. 35–44.

6. Соловей Д. Ю. Заходи соціального захисту у законодавстві про кримінальну відповідальність УСРР (УРСР) у 20 – 50-х роках ХХ століття. *Актуальні проблеми кримінального права (пам'яті професора П. П. Михайленка): матеріали V міжвуз. наук.-теорет. конф (м. Київ, 21 лист. 2014 р.)* / ред. кол.: В. В. Черней, М. В. Костицький, С. Д. Гусарєв, С. С. Чернявський та ін. Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2014. С. 91–93.

7. Соловей Д. Ю. Смертна кара як вид покарання в УСРР (УРСР) у 1917 – 1950 роках. *Роль правоохоронних органів у формуванні правової держави в умовах євроінтеграції України: матеріали Всеукр. підсумк. наук.-практ. конф. (м. Київ, 12 бер. 2015 р.)*. Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2015. Ч. 2. С. 111–112.

8. Соловей Д. Ю. Соціологічний підхід в розвитку законодавства про кримінальну відповідальність у 20 – 50-х роках ХХ ст. *Актуальні проблеми кримінального права та кримінології у світлі реформування кримінальної юстиції: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 22 трав. 2015 р.)*. Харків: Харківський нац. ун-т внутр. справ, 2015. С. 80–81.

9. Соловей Д. Ю. Еволюція контрреволюційних злочинів в радянському законодавстві про кримінальну відповідальність (20-ті рр. ХХ ст.). *Актуальні проблеми досудового розслідування: матеріали IV Всеукр. наук-практ. конф. (м. Київ, 1 лип. 2015 р.)*. Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2015. С. 343–345.

АНОТАЦІЯ

Соловей Д.Ю. Еволюція законодавства про кримінальну відповідальність УСРР (УРСР) (1919 – 1959 рр.). – На правах рукопису.

У дисертації на основі вивчення нормативно-правових джерел, архівних документів і матеріалів, теоретичних досліджень здійснено комплексний історико-правовий аналіз законодавства про кримінальну відповідальність УСРР (УРСР) у 1919 – 1959 рр. Проаналізовано нормативно-правові акти, які регулювали кримінально-правові відносини та забезпечували кримінально-правову охорону найбільш важливих для радянської держави суспільних відносин в означений період. Досліджено тенденції розвитку кримінального законодавства, його трансформацію в умовах зміни політичного курсу країни. Розкрито формування, концептуальні підходи, основні принципи та підстави кримінальної відповідальності, зміст інститутів Загальної та Особливої частин кримінального права на різних історичних етапах.

Ключові слова: законодавство про кримінальну відповідальність, Кримінальний кодекс УСРР (УРСР), кримінальна відповідальність, злочин,

покарання, заходи соціального захисту, соціальна небезпечність особи, революційна правосвідомість, доцільність, аналогія, кримінальна репресія.

АННОТАЦІЯ

Соловей Д. Ю. Еволюція законодавства об уголовной ответственности (1919 – 1959 гг.). – На правах рукописи.

Диссертация на соискание научной степени кандидата юридических наук по специальности 12.00.01 – теория и история государства и права; история политических и правовых учений. – Национальная академия внутренних дел, Киев, 2017.

В диссертации на основе изучения нормативно-правовых источников, архивных документов и материалов, теоретических исследований осуществлен комплексный историко-правовой анализ законодательства об уголовной ответственности УССР (УССР) в 1919 – 1959 гг. Проанализированы нормативно-правовые акты, которые регулировали уголовно-правовые отношения и обеспечивали уголовно-правовую охрану наиболее важных для советского государства общественных отношений в указанный период. Исследованы тенденции развития уголовного законодательства, его трансформация в условиях изменения политического курса страны. Раскрыто формирование, концептуальные подходы, основные принципы и основания уголовной ответственности, содержание институтов Общей и Особенной частей уголовного права на различных исторических этапах.

Ключевые слова: законодательство об уголовной ответственности, Уголовный кодекс УССР, уголовная ответственность, преступление, наказание, мероприятия социальной защиты, социальная опасность лица, революционное правосознание, целесообразность, аналогия, уголовная репрессия.

SUMMARY

Solovay D. Evolution of Ukrainian Soviet Socialist Republic (USSR) legislation on criminal liability (1919 – 1959). – On rights of a manuscript.

The dissertation on the degree of the candidate of Science in Law, by specialty 12.00.01 – the theory and the history of the state and law; the history of political and law sciences. – National Academy of Internal Affairs, Kyiv, 2017.

Thesis presents comprehensive historical and legal analysis of Ukrainian Soviet Socialist Republic (USSR) legislation on criminal liability in 1919 – 1959 in reliance on legislative acts, archival records and materials, theoretical study.

State policy for development of criminal liability legislation in 1919 – 1959 was studied within the scope of systematized legislative acts, identified archival documents and researchers' viewpoints.

It is defined that social relations have stimulated the development criminal liability legislation in the stated period with focus on Soviet political agenda specifics: War Communism, New Economic Policy, forced collectivization which eventually led to

Holodomor (forced famine), industrialization, ideological struggle with «class enemies», mass repressions, state policy of WWII and postwar period.

Key factors shaping the process of legislative development and transformation are identified: Marxism-Leninism ideology, social structure reformation, revolutionary events, different scientific concept and theories, reversal of Soviet authority policy.

It is identified that the key concepts used as a foundation for Soviet «crime and punishment» system were the ideas of sociological school of criminal law focusing on theories of criminality origin, dangerous condition, punishment and security measures. It resulted in distorted interpretation of criminal liability grounds when any person could potentially be charged due to one's social status characteristics without taking material elements of the offence into account. It was a clear statement of violation of criminal liability basic principles: culpability, personal characteristics, individualization of criminal liability. Penal sanctions were selected with prioritization of perpetrator's «social danger» level without concentrating on the culpability itself and the crime gravity – it was an evident shift to actualization of legal policy class character in the scope of anthropological and sociological concepts.

In order to ensure objective research of the issue on the basis of social and political environment analysis we offer to separate three main evolutionary (establishment and development) periods of Ukrainian Soviet Socialist Republic (USSR) criminal liability legislation (1919 – 1959). First stage dates back to 1919 when the Soviet authority was established in Ukraine and lasted up to 1922; it is marked by absence of unified criminal code with separate legislative acts regulating the related issues (instructions, decrees, rulings etc). Second stage was marked with adoption of USSR Criminal Code (1922), «Basic Principles of Soviet Republics Criminal Legislation» (1924) and other legislative acts used as foundation for newly created state legal policy up to 1958. In USSR Criminal Code (1922) the definition of crime did not contain any features of unlawfulness – it basically legitimized any attempt to arraign the person on a criminal charge without isolating components of criminal offence in one's actions in accordance with the USSR Criminal Code relevant provisions. Social status was taken as a reasonable ground for prosecution along with the fact of crime committal. After «Basic Principles of Soviet Republics Criminal Legislation» were adopted in 1924 all provisions of Soviet criminal law were finally unified in one document. Criminalization or decriminalization of actions was in scope of USSR highest legislative body authority which strengthened the process of unification. Third stage started with the adoption of «Basic Criminal Legislation of Soviet Republics» (1958) which shifted the basic concept of criminal liability legislation to ideas of classic criminal law theory. The definition of crime was transformed into a legal category. Analogy concept was removed from the criminal legislation excluding any possible attempt to arraign the person on a criminal charge for actions with unproved crime components. Another provision fixed priority of culpability as ground for charging and punishment. Tendency of criminal repression did not evolve in the new document.

Still, in contradiction with the norms of USSR Constitution (1937) concerning the binding effect of USSR legislation for all Soviet Republics, separate legislative acts defining grounds for criminal liability had been developed and adopted by relevant state agencies instead of USSR Higher Legislative Body. It removed all obstacles for mass

criminal repressions directed against any person without fixing the relevant crime components and prioritizing social status as criminal liability justification.

Scientific concept of criminal liability provisions succession and repetition was grounded.

Provisions on reception of general legal system (Ukrainian criminal liability legislation was based on USSR legislative and law enforcement practice) were formulated.

The statement for criminal liability legislation «dual capability» – regulation of the most important categories of social relations along with functioning as a tool for Soviet punitive mechanism – was reasoned.

It was concluded that the replacement of punitive mechanism by the social protection measures which extended the scope of regulatory function was mainly affected by the legislator's personal political principles and attitude and identified as inefficient. On the basis of Soviet criminal legislation analysis we formulated a recommendation to reinforce the criminal liability in terms of sanction in P. 1 Art. 368 of Criminal Code of Ukraine with primary punishment to be fixed as 5 years of imprisonment and additional punishment presented as deprivation of right to take the specific position or take part in specific activity up to 10 years. Sanction in P. 1 Art. 368 of Criminal Code of Ukraine is offered to be officially adopted in the following edition: «... with monetary penalty imposed in the estimated amount from one to five thousand untaxed minimum incomes or taking into custody for the term from three to six months or imprisonment for the term from two to five years with deprivation of right to take the specific position or take part in specific activity up to 10 years and application of a special confiscation procedure».

Keywords: law on criminal liability, Criminal Code of Ukrainian Soviet Socialist Republic (USSR), criminal liability, crime, punishment, social protection measures, socially dangerous person, revolutionary legal conscience, acceptability, analogy, criminal repression.